

## **Kaštieľ Andrássovcov v Humennom medzi rokmi 1939-1964**

**PhDr. Ivana Strakošová**  
**Vihorlatské múzeum v Humennom**

Dominantou Humenného je v centre mesta stojaci renesančný kaštieľ, dnes sídlo Vihorlatského múzea. Pravdepodobne už v 12. a 13. storočí stála na jeho mieste stredoveká pevnosť, tzv. vodný hrad. O vzhľade tohto hradu, ani o jeho rozlohe nič bližšie nevieme. Pravdepodobne to bola jednoduchá bloková stavba obohnaná vodnou priekopou. Jedinou pamiatkou pripomínajúcou stredovekú pevnosť je padací most zachovaný v strede hlavného – južného krídla.

Od roku 1317 sú osudy Humenného spojené s rodom Drugethovcov. Rodina mala svoj pôvod vo Francúzsku a cez Neapolské kráľovstvo sa v službách Anjuovcov dostala až do Uhorska. Za verné služby a odvahu dostal Filip I. Drugeth od kráľa Karola Róberta (1288 – 1342) do držby majetky hradov Zemplín, Jasenov, Ľubovňa, Sokol, Slanec, Plaveč, Brekov a Trebišov, dedinu Humenné a ďalších 20 dedín v Zemplínskej župe. Zomrel v roku 1327 bez mužského potomka a celý jeho majetok sa vrátil kráľovi, ktorý ho z vďačnosti za veľké zásluhy rodu znovu daroval Filipovmu bratovi Jánovi I. Ten sa stal zakladateľom uhorskej vetvy rodu a jedným z najbohatších magnátov Uhorska (patrilo mu okolo 300 dedín). Za centrum svojho obrovského panstva si okolo roku 1333 zvolil Humenné a ako prídomok si uvádzal de Homonna (Homonnai).

Dejiny kaštieľa sú zviazané s rodom Drugethovcov až do roku 1684.

19. apríla zomiera posledný mužský potomok rodu Žigmund. Ale až po smrti matky v roku 1710, jeho dcéry zdedili celý majetok, držbu ktorého potvrdil cisár Leopold I. (1640 – 1705) Najstaršia, Juliana Terézia, grófká Althanová a najmladšia Klára, grófká Zichyová si ho rozdelili na polovicu. So strednou zo sestier, Barborou, ktorá už ako dieťa vstúpila do kláštora, sa pri delení nepočítalo. Tento stav trval do roku 1728, keď sa majetok znova rozdelil medzi deti Petra Zichyho – Františka, Annu Máriu (grófkú Csákyovú) a Teréziu (grófkú Vandernathovú).

Na začiatku 19. storočia (v roku 1812) sa majiteľmi kaštieľa stávajú Andrássovci. Stalo sa tak vďaka sobášu Karola III. Andrásyho (1792 – 1845) z betliarskej vetvy rodu s Etelkou Szapáryovou, pravnučkou Anny Márie Csákyovej.

Dostupné pramene k dejinám výstavby kaštieľa v Humennom sa v prvom rade odvolávajú na dve diela Antala Szirmaya: *Notitia topographica, politica inlyti comitatus Zempliniensis*<sup>1</sup> a *Notitia historica comitatus Zempliniensis*<sup>2</sup>. Szirmay nazýva stavbu v Humennom „castrum“ /hrad/ a ním uvádzaná strohá správa sa vzťahuje na rok 1449 a pobyt bratríckych vojsk v Humennom. Vojsko po obsadení mestečka zajalo jeho pánov Štefana a Bartolomeja Drugethovcov. Z rúk bratříkov roku 1450 vydobyli späť „hrad“ až vojská kráľa Mateja Korvína a vrátili ho Drugethovcom. Správa z roku 1449 je zároveň prvou písomnou zmienkou o kaštieli či „hrade“.

Štefan Molnár, ktorý svoju prácu „Humenský hradný kaštieľ“ publikoval v roku 1912<sup>3</sup> sa na druhej strane odvoláva na listiny uložené v humenskom archíve grófa Andrásyho, ktoré nehovoria o hrade, ale o zemianskom dome, kúrii. Humenská kúria sa uvádza napr. v testamente Juraja II. Drugetha z roku 1592, v listinách dokumentujúcich spor medzi Štefanom a Gašparom Drugethovcami z toho istého roku, alebo v majetkovom súpise z roku 1598.

Zvrat v dejinách kaštieľa nastáva v čase povstania Gabriela Bethlena (1580 – 1629), ktorý v roku 1619 dobyl mestečko a zemianska kúria, „hrad“ do základov vyhorela. Na jej mieste si nechali Drugethovci postaviť veľký, reprezentačný renesančný kaštieľ s ústredným dvorom. Na prízemí a poschodí mal otvorené arkády. Mohutné štvorcové veže v nárožiach zaručovali bezpečnosť. V strede hlavného, južného priečelia stála mohutná veža s padacím mostom ponad vodnú priekopu s hlavnou bránou. Stavba mala strechu ukončenú atikou. Výstavbu dokumentuje deväť inventárnych zoznamov z rokov 1641 – 1661. Za staviteľov považujeme Juraja III. Drugetha (1583 – 1620) a jeho syna Jána IX. (1609 – 1645)<sup>4</sup>.

V listine z roku 1641 sa ešte neuvádzajú veže, v roku 1646 stoja už dve (od Kudloviec a od mesta). K úplnému dobudovaniu chodieb kaštieľa dochádza v roku 1674 a v roku 1676 opatrili budovu kanálom. V polovici 17. storočia boli v podzemných priestoroch sklady, vína pivnica, väznica, prízemie bolo využívané ako prevádzkové priestory, byty zamestnancov panstva a poschodie slúžilo na obytné a reprezentačné účely panstva. Súčasťou kaštieľa bola aj kaplnka Panny Márie Patrónky Uhorska. Žiadny iný kostol na Slovensku nemal takéto patrocínium. Súčasťou vybavenia bol aj oltárny obraz Panny Márie, bývala zástava Drugetovcov.

V období rokov 1715 – 1729 prebehlo niekoľko väčších či menších opráv, iniciátormi ktorých boli jednotliví majitelia. Do tohto obdobia spadá zamurovanie renesančných arkád a

stavba balkónu na južnej strane nádvorja prístupného iba z centrálnych miestností poschodia, ako aj nahradenie časti plochej strechy ukončenej atikou kopulovitou strechou. Jednotný vzhlád dostala budova v roku 1787, keď Štefan Csáky prestaval celú západnú stranu kaštieľa. V druhej polovici 18. storočia bol upravený aj interiér stavby. Na prízemí v časti južného a západného krídla vznikli priestory vyzdobené nástennými iluzívnymi maľbami označované ako sala terrena, kráľovská izba, miestnosť Márie Terézie, čínsky salón, numizmatický kabinet. Iniciátorom vzniku malieb bol už spomínaný Štefan Csáky majúci úzke kontakty s významnými predstaviteľmi politického i spoločenského diania vo svojej dobe. Na svojich majetkoch viedol nákladný a rušný život, čomu musela zodpovedať aj výzdoba a vybavenie. Maľby predstavujú spojenie neskorého rokokového maliarskeho prejavu s formami klasicizmu. Autorom výmaľby bol pravdepodobne Martin Johann Schmidt(1718 – 1801)<sup>5</sup>.

19. storočie a noví majitelia úplne zmenili charakter stavby. Andrásyovci dali kaštieľ prestavať, pričom sa celkom stratil domáci charakter stavby a nahradila ho pseudoforma francúzskych barokových kaštieľov. Náročné veže sa pretvorili na bočné rizality a z pôvodného vstupného portálu s vežou vznikol štvorcový rizalit v rytme 1 – 2 – 1 s bohatým barokovým členením. Celá budova dostala jednotnú manzardovú strechu. Súčasne upravili aj interiér. V strede centrálnych miestností južného krídla umiestnená knižnica dostala celodrevené obloženie s kazetovým stropom, ďalšie miestnosti južného krídla a reprezentačné schodište boli obohatené o štukované stropy a vstavali do nich mohutné krby.

Alexander Andrásy, posledný z majiteľov kaštieľa, dal smerom k mestu vybudovať francúzsky park a smerom na východ anglický park s rybníkom, ktorý mal podľa dobových prameňov rozlohu 6.000 uhorských jutár. Jeho súčasťou bol aj skleník, v ktorom sa pestovali rôzne exotické rastliny, citronovníky a pomarančovníky, ananásy, paradajky, kaktusy a pod. Vstup do kaštieľa a parku dal vyzdobiť plastikami leva a levice. Na podstavcoch pred kaštieľom ich dopĺňajú erby, vľavo rodu Andrásy a vpravo štylizovaný mestský. Tieto prvky boli odliate vo Veľkom Bereznom na Ukrajine. Do Humenného prichádzal gróf s rodinou väčšinou v lete (zimné mesiace zvyčajne trávil v kaštieli vo Veľatoch), v humenskom kaštieli prijímal tiež vzácne návštevy – napríklad v roku 1911, počas cvičenia cisársko-kráľovskej armády na Zemplíne, podával v priestoroch kaštieľa slávnostný obed.

V lete 1914 zas celý kaštieľ slúžil pre potreby poľného lazaretu, ktorý tu zriadil Červený kríž. Gróf Andrásy dal celý kaštieľ vyprázdniť a ako uvádza miestna tlač „tento týždeň všetko zabalili a odviezli, starostlivosť o kvetinové záhony ukončili a nechali ich zarásť trávou“<sup>6</sup>. Na prelome rokov 1914 a 1915 počas ruskej invázie znovu objekt na krátky čas obsadilo ruské vojsko. I napriek tomu prežil kaštieľ 1. svetovú vojnu bez väčšej ujmy.

Po vzniku Československej republiky sa gróf Alexander Andrásy spolu s rodinou odsťahoval do Budapešti. Aj keď v humenskom kaštieli potom trávil už len veľmi málo času (niekoľko dní v lete) na svoj majetok dohliadal. Ešte v roku 1920 boli v kaštieli ubytovaní príslušníci československej armády. Gróf žiadal Pamiatkový úrad v Prahe o riešenie, a to presťahovanie do iných priestorov<sup>7</sup>. V roku 1923 sa Alexander Andrásy vzdal správy a užívania veľkostatku v Humennom v prospech svojho syna Imricha. V polovici 20-tych rokov 20. storočia bolo voči Imrichovi vznesené obvinenie z trestného činu. Väzbe sa vyhol vyplatením kaucie 750 tisíc korún, následne opustil územie ČSR a odišiel do Maďarska. Alexander sa potom opäť ujal správy majetku v Humennom<sup>8</sup>.

Zo správy o prehliadke kaštieľa z roku 1936, ktorú vykonali pracovníci Státního zemědělského archivu v Prahe vieme, že jeho vnútorné zariadenie bolo v tom čase „pekne zachované“. Nachádzala sa tu rozsiahla knižnica s knihami hlavne z 19. storočia i drugethovský archív umiestnený na povale kaštieľa<sup>9</sup>.

Belo Polla (1917 – 2000) v nepublikovanom rukopise svojho životopisu uvádza: „V septembri (1944) vybrali sme sa s priateľmi do parku a strážca tamojšieho kaštieľa Miško Seman umožnil nám, aby sme si mohli prezrieť celý kaštieľ a všetky jeho izby. V tom čase kaštieľ bol ešte úplne zariadený s bohatou cca 25 tisícovou knižnicou a takmer neporušeným archívom. V kaštieli bolo 99 izieb (číslo ako v rozprávkach) a všetky boli zariadené. Myslím, že sme boli poslednými návštevníkmi, ktorým sa podarilo vidieť zariadené sídlo grófov Andrásyovcov“<sup>10</sup>.

Osudy kaštieľa a jeho vybavenia sa skomplikovali až po prechode frontu v novembri 1944. Majetok bol poslednému majiteľovi - grófovi Imrichovi Andrásyemu skonfiškovaný podľa nariadenia č. 104/45 Zbierky nariadení SNR o konfiškácii a urýchlenom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa z 23. 8. 1945 v znení nariadenia č. 64/46 Zbierky nariadení Slovenskej národnej rady.

3. marca 1945 oznamuje tajomník Herman Jakubovič na zasadnutí Rady Okresného národného výboru v Humennom, že zástupca Červenej armády generál Gorškov, ktorý bol

nedávno v meste (24. 2. 1945) odovzdal do správy okresu ako trofej veci zachránené pre národné múzeum, ktoré bude zriadené v Humennom. Predmety boli za ochrany okresnej milície a ruských vojakov prevezené do kaštieľa, kde boli dočasne uložené v pätnástich miestnostiach. Ich správou boli poverení Ľudovít Hamaš, riaditeľ meštianskej školy v Humennom a Martin Orendáč, učiteľ tamtiež. Generála odmenili darom v podobe plastiky „francúzska práca“, komandant mesta a nadporučík z komandatúry dostali ako dar starobylé pištole<sup>11</sup>. Svedkovia vo svojich výpovediach však uvádzali, že to boli práve príslušníci červenej armády, ktorí sa spolu s miestnymi podieľali na plienení cenností z kaštieľa. Situáciu dokumentuje aj fakt, že knihami z knižnice sa počas zimy 1945/1946 kúrilo a ešte dlho potom boli mnohé z nich voľne roztrúsené po chodbách a na dvore rovnako ako časť mobiliáru<sup>12</sup>.

Podľa Michala Semana vypočutého na úrade Okresného národného výboru 29. decembra 1945 (v tom čase už zamestnanca lesnej správy v Humennom) vo veci nehnuteľností, ktoré sa nachádzali v kaštieli: „bolo zariadených 34 „komnát“, 48 miestností patrilo k príslušenstvu (miestnosti pre služobníctvo, kuchyne, predsienie) a boli úplne zariadené príslušným nábytkom, 12 „komnát“ bolo zariadených starým nábytkom v slohu talianskej renesancie, dva salóny rokokom Ľudovíta XIV, štyri až päť komnát zariadených v slohu empír, 1 komnata s nábytkom originál čínskym. Chodby boli vyzdobené asi 4 až 5 tisíc kusmi parohov, starými brneniami a zbraňami. Komnaty boli vyzdobené olejomaľbami rodinných portrétov, zátiší, krajínok, mnoho bolo medirytín, ďalej veľa porcelánových nádob (cca 10 tisíc kusov), bol to porcelán čínsky a míšenský. Strieborné boli len dva príbory, zlatých predmetov nebolo. Knižnica obsahovala 25 tisíc zväzkov (anglická, francúzska a nemecká tlač). Ďalej tam bol veľký archív, ktorý udržiaval archivár platený niekoľkými šľachtickými rodmi z východného Slovenska. Niečo z vyššie uvedených vecí zobrala so sebou ruská armáda, hodne vecí sa zničilo a veľké množstvo zobralo humenské obyvateľstvo. Viem určite, že medzi maľbami boli i diela Tintoretta, Rembrandta, van Dycka a viacerých holandských majstrov“<sup>13</sup>.

V januári 1946 sa prednosta Úradu Okresného národného výboru v Humennom Dr. Karol Ďurček obracia na Poverenie štátnej školstva a osvety v Bratislave so žiadosťou o záchranu vecí z kaštieľa „najmä starých rukopisov, časti knihovne a niečo zo zariadenia“<sup>14</sup>.

V zápisnici o dozornej prehliadke úradu Miestneho národného výboru v Humennom 14. novembra 1946 sa hovorí, že majetok maďarského grófa Andrássyho prechádza do správy národného výboru<sup>15</sup>.

Už 6. februára 1947 ho prevzalo do držby a užívania Riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Košiciach spoločne so Štátnou horárskou školou v Humennom, ktorá sídlila v kaštieli od roku 1946. Súpis inventáru obsahoval už iba 834 predmetov a knižnica len 6 203 zväzkov<sup>16</sup>. Okrem školy s internátom, bytov zamestnancov a celého hospodárskeho zázemia sa v budove nachádzal aj predsunutý vojenský intendačný sklad, miestne roľnícke skladištné družstvo a okresná politická škola. Každá z nich si vo svojich priestoroch realizovala úpravy a adaptácie, ktoré s nikým nekonzultovala.

20. mája 1947 sa v Humennom stretli zástupcovia Poverenia štátnej pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (Július Barták, referent pre Pôdohospodársky archív), Okresného národného výboru (Dr. Karol Ďurček, prednosta úradu), Miestneho národného výboru (Alexius Toronský predseda a Koloman Ďurčinský prednosta úradu), Okresnej osvetovej rady v Humennom (Mikuláš Petrašovič, osvetový inšpektor) a Štátnej horárskej školy (Elek Rexa, riaditeľ) za účelom prejednávania zriadenia pôdohospodárskeho archívu, východoslovenského múzea zemplínskeho a náučnej knižnice pod správou Poverenia PPPR, čo aj všetci prítomní podporili.

15. marca 1947 navštívila kaštieľ v Humennom aj Alžbeta Güntherová - Mayerová (1905 – 1973) z Poverenia štátnej školstva a osvety a v jej správe sa uvádza „že sama budova z hľadiska kultúrnohistorického má význam i napriek tomu, že mnohé veci stavebné sú už nového pôvodu. Pozoruhodné sú siene s pomalovanými stenami vľavo od vchodu, ktoré by sa veľmi hodili pre múzejné ciele“<sup>17</sup>.

28. júna 1947 prišla však pohroma. Z neznámych príčin vypukol okolo sedemnástej hodiny požiar, ktorý zachvátil celú strechu a po jej prevalení poškodil aj poschodie. Hasiči pre nedostatok hadíc a hlavne vody v celom Humennom nemohli robiť takmer nič. Snažili sa aspoň vyniesť cenné historické pamiatky, no i tak bolo zničených mnoho obrazov, mobiliáru a knižnice prevezené z Bracoviec, Michaloviec, Draňova, Vinného a Nižného Hrabovca sústredené práve v podkroví kaštieľa<sup>18</sup>. Najviac bolo poškodené západné krídlo budovy. Vzhľadom k tomu, že v budove sídlila Štátna horárska škola s internátom bola budova pomerne rýchlo prekrytá novou strechou, aby nedochádzalo k ďalšiemu chátraniu.

Na osud kaštieľa vplývali aj časté kompetenčné spory medzi Poverením štátnej školstva, vied a umení a Poverením štátnej pôdohospodárstva, ktoré v budove zriadilo Oblastnú pobočku

Pôdohospodárskeho archívu vedenú od 16. septembra 1948 Otomarom Gergelym. Pobočka sídlila na prízemí západného krídla kaštieľa. Menovaný prichádza do Humenného už v júni 1948, aby skatalogizoval andrássyovskú knižnicu. Činnosť spojená s rekonštrukciou bola ešte sťažená aj pomalým a hlavne nedostatočným uvoľňovaním finančných prostriedkov. Gergely sa pokúšal nielen skatalogizovať knižnicu, zachraňovať ohrozené fondy, ale staral sa aj i pomalú rekonštrukciu a adaptáciu budovy<sup>19</sup>.

Lepšie na tom nebol kaštieľ ani po 28. júni 1950, keď bol definitívne odovzdaný do správy Národnej kultúrnej komisie. Do kaštieľa bolo totiž umiestnené (okrem už spomínanej lesníckej školy) aj Ruské gymnázium s internátom a realizované boli ďalšie nekoordinované a hlavne nevhodné stavebné úpravy. O stave budovy a jej zariadenia podáva správu Národnej kultúrnej komisii dočasný správca štátneho zámku, už menovaný Otomar Gergely. Popisuje v nej jednotlivé miestnosti kaštieľa, napr. kráľovskú izbu s medailónmi uhorských kráľov (toho času skladisko mobiliáru, obr. 14), bývalú grófsku kúpeľňu, kde si horárska škola zriadila v roku 1946 internátnu kuchyňu a kde dnes (v roku 1952) býva lesný robotník Ján Zičák s rodinou, do kaplnky v severovýchodnej veži budovy bol pozvášaný inventár z poschodia vestibulu, kde bola zriadená klubovňa Československého zväzu mládeže. Podľa správy celá budova je vlhká, dlážky plesnivé, inventár silne poškodený alebo používaný, napr. v kuchyni na prípravu jedál slúžil intarzovaný stôl. Užívatelia budov nedbajú ani na poriadok a čistotu a udržiavanie budovy<sup>20</sup>.

V júli 1952 sa na mimoriadnej schôdzi Okresného výboru Komunistickej strany Slovenska v Humennom rozhodlo o odovzdaní kaštieľa do užívania vojenskej správe. Predseda Okresného národného výboru v Humennom žiadala v auguste Povereníctvo školstva, vied a umení aby vo veci konal. Vojenská správa žiadala aby sa všetci užívatelia z budovy vysťahovali a mohlo sa pristúpiť k jeho rekonštrukcii.

Pobočka Pôdohospodárskeho archívu sa vysťahovala po mnohých peripetiách v novembri 1952. Vyššia lesnícka škola sa presťahovala do Remetských Hámrov a Ruské gymnázium do inej budovy v Humennom. A čo sa týka mobiláru, na stretnutí v Štátnom východoslovenskom múzeu v Košiciach 6. októbra 1952 bolo rozhodnuté o jeho prevoze do Krajského múzea v Prešove v záujme jeho ďalšej ochrany a záchrany. S úplnou rekonštrukciou budovy sa začalo až v roku 1964, potom čo bola budova vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku (1963) a vzniklo Okresné vlastivedné múzeum<sup>21</sup>.

O osudoch rodiny Andrássyovcov, posledných majiteľov kaštieľa v Humennom nemáme veľa poznatkov. Po Karolovi III. Andrássym a Etelke Szapáryovej sa stal dedičom Humenného ich syn Aladár (1827 – 1903). Po ňom nasledoval v dedičnej línii Alexander (Sándor, 1863 Bratislava – 1946 Budapešť), politik a poslanec, prvý predseda Maďarského kráľovského automobilového klubu. Z manželstva s Máriou Eszterházyovou de Galantha sa narodili synovia Aladár (1890-1895), Imrich, Michal (1893 – 1990) a dcéra Margita (1902 – 1984).

Imrich sa narodil vo Veľatoch 17. 11. 1891. Jeho prvou manželkou bola Edit Payerová. Sobáš bol úradný, manželstvo bezdetné a skončilo rozvodom. Imrich bol dobrodruh, dôstojník s vysokými vyznamenaniami z 1. svetovej vojny, automobilový pretekár a letec. Správa majetkov, ktoré mu zveril otec bola pre neho frustrujúca. S druhou manželkou Stellou Kuylenstierna sa zosobášil v roku 1919. V Humennom spolu žili krátky čas po skončení 1. svetovej vojny. Imrich sa v roku 1923 usadil v Budapešti, potom čo musel opustiť Československo. Tam žil do roku 1944. Pred Červenou armádou postupujúcou na Budapešť sa rodina v konvoji utečencov dostala do Álp, kde strávili niekoľko mesiacov na rodinnej chate. Neskôr odcestovali do Švédska a odtiaľ do USA. Usadili sa v meste Alexandria. Na základe zážitkov napísala Stella knihu s názvom Pustan Brinner (Oheň na puste), ktorá bola publikovaná v roku 1948 v Štokholme. Z ich detí: Imrich junior (narodený 30. 8. 1930 v Budapešti) zomrel v roku 1984 v New Yorku slobodný. Najstaršia dcéra Mária (narodená v roku 1921 v Budapešti) sa vydala za grófa Pavla Czirákyho. Mladšia dcéra Alžbeta (narodená v roku 1924 v Budapešti) sa vydala za Aladára Olgaya. Po emigrácii žili v Princetowne, New Jersey, USA. Aladár bol povoláním architekt, ako aj jeho brat - dvojča, a zomrel v roku 1963. Jeho vnučka Joy Olgayová bola posledná z rodiny, ktorá v roku 2010 navštívila Humenné.

Michal Andrássy (Imrichov brat) sa narodil v roku 1893 vo Veľatoch a zomrel v roku 1990 vo Windsore, Ontario, Kanada. Oženil sa s Gabrielou Károlyiovou (1924), mali syna a tri dcéry. Žijú v Kanade. Imrichova sestra Margita (1902 Veľaty – 1984 Budapešť) sa vydala za grófa Ladislava Vaya (zomrel v roku 1945) a neskôr za baróna Elemíra Buttlera (zomrel v Budapešti v roku 1970).

Dnes je kaštieľ v Humennom sídlom Vihorlatského múzea v Humennom, v zbierkach ktorého sa nachádza zvyšok pôvodného mobiliáru verejnosti prezentovaný v rámci umeleckohistorickej expozície.

Poznámky:

- 1/ Szirmay, A. *Notitia topographica, politica inclity comitatus Zemplinensis*. Budae 1803.
- 2/ Stizmay, A. *Notitia historica comitatus Zempliniensis*. Budae 1804.
- 3/ Molnár I. *A hommonai várkastely. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanár működésének emlékére*. Budapest: Stephaneum Nyomda, 1912, s. 306.
- 4/ Fedič, V. a kol. *Dejiny Humenného*. Humenné: 2002, s. 378.
- 5/ Papco, J. *Rakúsky barok a Slovensko, II*. Bojnice: SNM – Múzeum Bojnice, 2003, s. 632.
- 6/ *Homona és vidéke*, 2. 8. 1914, s. 2.
- 7/ Archív PU SR, fond. VK – PŠO, inv. č. 366/1/4, č.k. 39.
- 8/ Fedič, V. a kol., ref. 4, s. 200-201.
- 9/ SNA, PA, inv. č. 412, , šk. 45, Správa Státního zemědělského archívu o prehliadke panstva Humenné.
- 10/ Polla, B. *Môj životopis, rukopis 1987*, nepublikované.
- 11/ ŠOKA Humenné, Zápisnice pléna ONV v Humennom 1944-1945. Zápisnica z 3. marca 1945.
- 12/ Čovan, M. Kaštieľ v Humennom. In: *Pamiatky a múzeá*, 2007, č. 4, s. 30.
- 13/ ŠOKA Humenné, fond Kaštieľ Humenné, inv. č. 10.
- 14/ ŠOKA Humenné, fond Kaštieľ Humenné, inv. č. 17.
- 15/ ŠOKA Humenné, Zápisnica MNV Humenné 1946, Zápisnica o dozornej prehliadke Úradu MNV v Humennom 14. 11. 1946 .
- 16/ Fukasová, D. *Pracovné zápisky archívára z Humenného*. Slovenský národný archív, 2011, s. 29.
- 17/ ŠOKA Humenné, fond Kaštieľ Humenné, inv. č. 76.
- 18/ Fukasová, D., ref. 16, s. 30.
- 19/ Fukasová, D., ref. 16, s. 33.
- 20/ Archív PU SR, fond. VK – PŠO, inv. č. 366/1/146, č. k. 39.
- 21/ Fedič, V. a kol., ref. 4, s. 339.